

Erdély: mítosz és valóság

Az erdélyi identitástudat változásai

Erdély a történelemben sajátos képletet jelentett Európában. Három etnikai közössége (magyar, román, szász), a modern időkig fennálló három államjogi rendje, azaz „nemzete”, „natioja”, négy bevett vallása (recepta religio) (katolikus, evangélikus, református, unitárius), amelyhez a románok görögkeleti (ortodox) vallása az erdélyi államjog értelmében megtűrteként (toleráltként) társult, különleges szerepet biztosított számára. Ugyanakkor két kultúra, a nyugat- és kelet-európai érintkezési és metszéspontján terült el. Ha pillantást vetünk etnikai térképére, világossá válik előttünk, hogy e térkép kialakulása sok tekintetben a középkori magyar állam létrejöttével függ össze, és a magyar királyok tudatos államszervező, telepítő politikájának eredménye. Történeti fejlődése, társadalmi berendezkedése, államrendszere és kultúrája révén mindig is Európa része volt. Három etnikai közössége fölé épült fel a középkor és a korai újkor századaiban specifikus rendi államszervezete, melynek burkából magyar, román és szász közösségei a modern kor hajnalán eljutottak a nemzetté válás küszöbéig. A 16-17. században az Oszmán Birodalom közép-európai terjeszkedése folyamán, amint a korabeli magyar források említették, Erdély „a török hatalom árnyékában” eljutott az önálló állami létig, és ezáltal a magyar állameszme letéteményesévé, a magyar kultúra legfontosabb mentsvárává, fejlődésének gócpontjává vált. A 18. században, a Habsburg birodalomba való beépülésekor, elsősorban II. József (1780-1790) államépítő tevékenysége korában Erdélyben jelent meg először a román nemzeteszme és alakult ki a román nemzeti mozgalom, a modern román kultúra. Szász közössége kimagasló gazdasági és kulturális eredményeivel máig rányomta bélyegét Erdély fejlődésére és középkori rendből a 19. századra modern nemzetiséggé vált. Erdély szász etnikuma specifikus német közösségként csak Erdély által létezett, míg magyar és román közössége bizonyos történelmi

korszakokban a kulturális, anyanyelvű, államjogi és nemzeti lét megéléseként érzékelték erdélyiségét. Mindennek következtében Erdély mint az etnikai-kulturális-nemzeti létet megtestesítő terület különös jelentőséggel bír mindhárom közösség kollektív identitástudatában, mely tudat bizonyos esetekben mitikus, transzcendens jelleget is öltött.

Az erdélyi identitástudat gyökerei a középkorban

Erdély népei identitástudatának vizsgálatánál a középkorba, mégpedig a rendi társadalom kialakulásáig kell visszanyúlnunk. Erdélyben egy sajátos rendi társadalom alakult ki, amely bizonyos esetekben szétszabdalta az etnikai közösségeket, bizonyos esetekben pedig azokra is épült és később azok összetartó erejeként is hatott. Az erdélyi rendeket nemcsak gazdasági, társadalmi és politikai érdekközösség, hanem Erdélyen belüli területekhez való kötődés is jellemezte, ugyanakkor - miként említettük - bizonyos esetekben etnikai színezetük is volt. Ebből a szempontból az erdélyi rendek nem voltak teljesen azonosak a nyugat-európai rendekkel.

A 13-14. század politikai válságában és főként a 14. században a nagybirtokos magyar nemzetségek tagjai, a királyi serviensek és a várjobbágyok jogilag egységes renddé szerveződtek, melynek közös ismérvei a szabad birtokjog, a király közvetlen joghatósága alá tartozás, a személyes katonáskodás joga és kötelezettsége voltak. Az így kialakult nemesség alaprétegét elsősorban az Erdélyben megtelepült magyar nemzetségek leszármazottai alkották. Hozzájuk csatlakozott Erdély két másik etnikai csoportjának vezető rétege is. A szász társadalom vezető rétegét alkotó, katonai szolgálatot teljesítő gerébek (Gräfen) a szász telepések egykori vezetői és a királyi szolgálatba szegődött székelyek a szász és a székely területen kívül szereztek maguknak nemesi birtokot. A román közösségek hadi szolgálatot teljesítő vezetői, a kenézek és a vajdák hasonlóképpen asszimilálódtak a magyar nemességbe. A szász gerébek és román kenézek nemcsak a nemesi címet, hanem a jogrendet, a közigazgatási kereteket és intézményeket, valamint az életformát is átvették a magyar nemességtől. A román kenézeknek és vajdáknak a magyar nemességbe való integrálódása nem járt minden esetben és területen a katolicizmus és

a magyar nyelv átvételével. A nemessé vált románokat a közvélemény nem tekintette idegennek. Minden nemes etnikai származásától függetlenül volt tagja a magyar nemesi rendnek (*universitas nobilium*), a *Natio Hungaricának*. Az erdélyi magyar nemesség területileg a hét erdélyi vármegyéhez (*comitatus*) kötődött, itt birtokolhatott és itt élhetett nemesi kiváltságaival, azaz nemesi „szabadságával”.¹

Sajátos fejlődést ért el a 11. században már Erdélyben élő, a magyar királyok által Erdély dél-keleti területeire telepített etnikailag magyar székely lakosság. Társadalmuk megőrizte a Szent István (997-1038) előtt a magyarságra jellemző bolgár-török szervezetet és a legelőváltó pásztorkodás gazdasági rendszerét. Székely és székely között feudális függés egyelőre nem alakult ki, mindnyájan a később nemesinek elismert szabadságban részesültek, melynek feltétele a származás, ismérvei pedig a személyes hadbaszállás joga és kötelessége és a közös földből való méltányos részesedés volt. A később rétegződött székely társadalom főemberekre (*primores*), lófőkre (*primipili*) és közemberekre (*pixidarii*) oszlott. Mivel Erdélyben a nemesi rend nem oszlott fő- és köznemességre, a köznemesség szerepét a székely „*natio*” játszotta. Kiváltságai ugyancsak meghatározott területhez, a székely székekhez kötődtek. A székely haderő a Magyar Királyság keleti határainak védelmében, majd az Erdélyi Fejedelemség haderejében jelentős szerepet játszott. Tudatukat a hadviselő életmód és a székely szabadság tényezői döntő módon meghatározták.²

A szász társadalomban a gerébek teljes kiszakadásával és a magyar nemességbe való integrálódásával a szász egyenlőség elve győzött, nem alakult ki szász nemesi osztály és a parasztság sem süllyedt jobbgysorba. Uralkodó rétegévé a szász városok *patricius* polgársága vált, amely gazdasági ereje folytán uralta a szász társadalmat. A szászok kiváltságainak alapja a II. Endre király által 1224-ben adományozott kiváltságlevél, az *Andreanum* volt, amely egész Kelet- és Délkelet-Európában egyedülálló kiváltságokat biztosított a Szeben (*Hermannstadt*, *Sibiu*) vidéki szász népességnek. Ez a kiváltság lett az alapja annak a szász önkormányzatnak, mely évszázadokra meghatározta a szász társadalom kereteit. Ettől kezdődően a király a Királyföldet (*Fundus Regius*, *Königsboden*), azaz Szászföldet a szászok

közös tulajdonának tekintette, melynek területén nemesek nem birtokolhattak és nem élhettek nemesi előjogaikkal. Mátyás király (1458-1490) 1486-ban kiterjesztette az Andreanum kiváltságait a Királyföld egész területére és ezzel megteremtette a Szász Univerzitást (Universitas Saxonum, Sächsische Nationsuniversität), a szász közösség önkormányzati szervét. A királyföldi szászokat illető minden peres ügyben az Univerzitás volt illetékes, amely a szász jogszokásokat kodifikáló, az 1583-ban Báthory István fejedelem (1571-1583) által jóváhagyott szász törvénykönyv (Eigenlandrecht der Siebenbürger Sachsen) alapján ítélt. ³ Eképp a szabad parasztokból és városi polgárokból álló szász társadalom Erdély két másik rendjével, a nemességgel és a székelyekkel szemben jogi egységként lépett fel, az Erdélyi Fejedelemségben pedig az államhatalomnak is részese lett. E jogi keretben az erdélyi szászság városainak kézművessége és kereskedelme révén Erdély egyik legjelentősebb gazdasági tényezőjévé vált. A szász patriciátus szívósan ragaszkodott hatalmához és kiváltságaihoz, majd törvényt hozott arról, hogy a szász városokban házat csakis német vásárolhat. ⁴ Így alakult ki a szász rend, azaz a Natio Saxonica, amely polgári jellegű volt, elsődlegesen a szász etnikumúakat tömörítette és szigorúan kötődött a kiváltságolt területhez. A polgári-paraszti életformára való áttérés pedig magával hozta egy rendkívül erős, a 20. századig fennálló szász népi, rendi, később nemzetiségi öntudat kialakulását.

A román etnikum olyan utat járt be, amely nem tette lehetővé számára rendi „nemzetté” válását. A román köznép a középkor végére részben a magyar, részben a saját soraiból kiemelkedő nemesség jobbágya volt. A jobbágy etnikai hovatartozásától függetlenül nem rendelkezett politikai jogokkal, a nemesség pedig, melybe a román nemesek integrálódtak, egyetlen „nemzetet”, a Natio Hungaricát alkotta. ⁵

„A magyar nemesség, a székelység és a szászság kifelé külön-külön egységes érdekközösségként lépett fel. A többiekétől elütő jogrend mindeniket önállóságára és egyéniségére féltékenyen vigyázó renddé tömörítette. A rendi öntudat pedig áthatotta a közösség minden tagját, mert az egyén jogait és kötelességeit és az ország társadalmi szerkezetében elfoglalt rangját rendi hovatartozása szabta meg. A középkori

szóhasználat a három erdélyi rendet "natio"-nak, „nemzeteknek” nevezte, természetesen nem a kifejezés mai, származásra és anyanyelvre utaló értelmében, hanem az illető közösségen belül érvényes jogszokások összességét, a „szabadságot” (libertas) tekintve egy-egy „nemzet” fő ismérvének.⁶

Az Erdélyt mindinkább fenyegető török veszély és az 1437. évi huszita jellegű parasztfelkelés hatására kötötte meg a három erdélyi rend az „unio trium nationum” néven ismert szövetséget (1437), amelyben megfogadták, hogy minden támadás ellen közös erővel fogják oltalmazni egymást.⁷ Bár ez az unió alkalmi szövetkezés volt, később az erdélyi államrend alapjává vált.

A középkorban és a 16. században még nem beszélhetünk önálló erdélyi tudatról vagy identitásról. Mindezt legjobban az erdélyi történetírás példázza. A 16. századi szász történetírók még általános hungarus, pannon szemléletmód keretében írtak. Műveikben ugyanaz a pannon öntudat szólal meg, mint a magyar Forgách Ferenc (1530-1577), a dalmát származású Verancsics Antal (1504-1573) vagy a román származású Oláh Miklós (1493-1468) írásaiban. Magukat mindnyájan a Magyarországon élő különböző nyelvű és származású népek összetartozását kifejező gens Pannonica tagjainak tekintették és a sok népet magába foglaló Hungaria, az általuk használt ókori elnevezéssel élve Pannónia elkötelezettjei voltak. Mindezt legszebben Christian Schaeseus (1536-1585) erdélyi szász humanista fejezi ki *Ruinae Pannonicae* című eposzában.⁸

Identitás és öntudat az Erdélyi Fejedelemségben

A török hatalom közép-európai előnyomulása és a Magyar Királyság 1541 utáni szétszakadozása nyomán Erdély különálló fejedelemséggé vált, amely 1571 után, Báthory István uralkodásától kezdődően mindinkább megszilárdította államiságát. Ettől kezdődően az Erdélyi Fejedelemség a magyar etnikum kollektív identitástudatában is lecsapódva különleges szerepet játszott mind történeti-politikai mind művelődési szempontból. A 16-17. századi magyar politika távlati célja az ország egyesítése és felszabadítása volt. Az erdélyi fejedelmek e célkitűzések megvalósítására több elképzelést is kidolgoztak:

- az Erdélyi Fejedelemség és Lengyelország perszónáluniója, esetleg Moldva és Havasalföld szövetségi kapcsolatával bővülve, mint a Habsburg és Oszmán Birodalom mellett és velük szemben egy harmadik csoportosulás lehetősége a közép-kelet-európai térségben (legjelentősebb képviselői Báthory István (1571-1583) és II. Rákóczi György (1648-1660) fejedelmek),

- az országegyesítés kelet felől a Habsburgokkal szemben az Erdélyi Fejedelemségből kiindulva, a 17. században az európai protestáns szövetségrendszer tagjaként, a török szultán főhatalmát elismerve, cserébe belkormányzati önállósággal és külpolitikai mozgásterének szélesítésével (legjelentősebb képviselői Bocskai István (1605-1606), Bethlen Gábor (1613-1629) és I. Rákóczi György (1630-1648) fejedelmek).⁹

Az Erdélyi Fejedelemség kialakulásának és megerősödésének kora a humanizmus, a reformáció, később a barokk térhódításának időszaka, amely kitörölhetetlen kulturális eredményeket hozott Erdély mindhárom etnikai közössége számára és erősen rányomta bélyegét kollektív identitástudatuk kialakulására. E korszakra jellemző, hogy a humanista történettudomány eredményei, egyben annak a kor által meghatározott korlátai folytán olyan ismeretek csapódtak le Erdély etnikumainak tudatában, amelyek részint megfelelnek a valóságnak, részint azonban mitikus elemeket is tartalmaznak.

A magyar kultúra legjelentősebb eredményei a következő területeken születtek:

- *Könyvnyomtatás.* Elsősorban a kolozsvári (Cluj, Klausenburg) nyomdát (1550) kell megemlítenünk, amely a szász származású Heltai Gáspár (1490-1574) irányítása alatt magyarul adta ki könyveit. Heltai Gáspár itt jelentette meg a Biblia több részletben közölt magyar nyelvű fordítását, a középkori magyar jogalkotás legjelentősebb művének, Werbőczy István Tripartitumának magyar fordítását, a kor egyik jelentős magyar költője, Tinódi Lantos Sebestyén (1505-1574) verseinek egy részét, 1566-ban az általa írt Száz fabulát, a magyar nyelvű próza első valóban nagy alkotását. Kolozsvárt működött a magyar nyomdatörténet legjelentősebb betűmetszője, Misztótfalusi Kis Miklós (1650-1702).

- *Iskolarendszer.* Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király 1581-ben Kolozsvárott egyetemet alapított, amelynek megszervezését a jezsuitákra bízta. Bethlen Gábor fejedelem 1622-ben „akadémia” felállítását mondatta ki az országgyűléssel. Így jött létre 1629-ben a gyulafehérvári főiskola, ahol olyan európai híru értelmiségiek tanítottak, mint Martin Opitz, Johannes Alsted, Johannes Bisterfeld, Ludwig Piscator. Az erdélyi oktatás egyik jellemző vonása maradt, hogy diákjai Itália, Németország, Hollandia és Anglia egyetemlein folytatták tanulmányaikat.

- *Tudományok.* Erdélyben jelent meg Apáczai Csere János (1625-1659) Magyar enciklopaediája (1653), amely Kopernikusz, Decartes, Regius, Althusius, Ramus, Amesius gondolatainak első a kor európai tudományos színvonalát megközelítő magyar nyelvű tolmácsolása.¹⁰

- *Történetírás.* Erdély a 16-17. században a magyar (latin és magyar nyelvű) történetírás központjává vált. 1575-ben Kolozsváron jelent meg Heltai Gáspár Bonfini (1434-1503) átdolgozása, krónikája, amely az első igazi történetírói alkotás magyar nyelven. Erdély legjelentősebb magyar történetírói ebben a korban Szamosközi István (1570-1612), Bethlen János (1613-1678), Szalárdi János (1601-1666) és Kemény János (1607-1662) voltak. Az erdélyi magyar történetírás szorosan kapcsolódik a közép- és nyugat-európai történetíráshoz és a humanizmus, a reformáció, majd a barokk irányvonalába illeszkedik. Politikai szempontból sajátosan transzilvánus, az eseményeket az erdélyi állam szemszögéből szemléli.¹¹

- *Az anyanyelv használatának elterjedése.* Az Erdélyi Fejedelemségben a latin helyett a magyar lett a levelezés, a közigazgatás és a törvényhozás nyelve. Sőt az Erdélyi Fejedelemség környezetében a magyar nyelv részben a diplomáciai érintkezés nyelvévé is vált. A havasalföldi és moldvai vajdák, valamint a török hatóságok az erdélyi fejedelmekkel és általában Erdéllyel magyarul leveleztek.¹²

A török hatalom, részben pedig a Habsburgok ellenében folytatott harc az egykori magyar állam helyreállításáért döntő módon befolyásolta a magyar nemesség, azaz a „Natio Hungarica” kollektív identitástudatának alakulását. A középkori magyar krónikairódalom alapozta meg azt a hagyományt, hogy a hunok és a magyarok testvérnép,

azaz tulajdonképpen egy nép. Ezt a szemléletet a humanista történetírás, például Bonfini is átvette.¹³ Ezt a kapcsolatot, amint a modern magyar történettudomány rámutatott, a magyar krónikáírók konstruálták és még alapjaiban sem nyúlik vissza valóságos, ősi történeti hagyományra.¹⁴ Szűcs Jenő Kézai Simon 13. századi *Gesta Hungarorum*áról írt tanulmányában megállapítja: „A hún történet sajátos konstrukciója nemcsak a „hún-magyar” történelem újszerű – s a 19. századig mintegy kánoni érvényű – szemléleti keretének ama jellegzetes formális szerkezeti kettős tagolását alapozta meg, amely krónika-irodalmunkban már a címekben is kifejezésre jut, hanem a késő-középkori és kora-újkorai történeti tudat s politikai gondolkodás egy karakterisztikus belső szerkezeti sajátosságát is. Eszerint a történelem e két alapkorszakra tagoló szemléleti dualizmusát egy olyan eszmei *kontinuitás* hidalja át, hogy az elsőben - a hun régmúltban - rejlő epikai mozzanatok és teoretikus elemek összefüggésükben mintegy „jogforrást” képeznek, amelyből történeti jogok, ... közvetlen társadalmi és politikai tanulságok és követelmények eredeztethetők a jelenre és a jövőre nézve: a hun őskorban benne rejlik a társadalom politikai szektora és a királyi hatalom viszonyának, az állam rendi mibenlétének (status regni) kívánatos modellje is. Ebben viszont egy mélyebb strukturális sajátosság fejeződik ki: a politikai gondolkodás sajátosan historizált jellege, vagyis az a jelenség, hogy a politikai elmélet a magyar történelemben a 19. századig elsősorban nem traktátusokban, elméleti művekben és aktuális kategóriákban, hanem jórészt epikus keretekbe és *történeti argumentumrendszerbe* ágyazottan jelenik meg.”¹⁵ A magyar nemességnek a hun-magyar rokonság vagy azonosság konstrukcióján alapuló történeti tudatához érdekes színtelként csatlakozik az úgynevezett ősi szabadságát védő székely öntudat. Ennek társadalmi gyökereit a székely közrendűeknek a székely szabadságot megsértő előkelők elleni küzdelmében kell keresnünk. Az 1505-ben és főleg 1506-ban Agyagfalván (Lutița) megtartott székely nemzetgyűlés szigorú határozatokat hozott a székely szabadságot megsértő előkelők ellen, s újból megállapította a székely jogegyenlőséget. Az a 13. század óta elterjedt hagyomány, hogy a székelyek Attila hun királynak a hun birodalom felbomlása után Erdélybe húzódott népétől származnak,

most politikai jelentőséghez jutott. A hunoktól való eredet tudata nemcsak azzal a meggyőződéssel töltötte el e közrendű székelyeket, hogy ők őrzik legtisztábban a hun-magyar testvérnép „szkíta” erényeit, hanem kiváltságaikat is ezzel hozták kapcsolatba. A romantikus hunrajongás, amely a középkor végi magyar nemesség egyik legjellemzőbb megnyilvánulása, a székelység „szkíta” (szittya) elsőszülöttségét készséggel elismerte.¹⁶ A magyar nemesi és székely rend felfogásában tehát egyfajta hun-magyar *kontinuitáselmélet* jelenik meg, amelyet történeti argumentációként használtak fel és politikai jogforrásnak tekintettek. Erre rakódott rá Erdélyben a 16. század végén és a 17. században az a transzszilvanista tudat, amely az események értelmezésekor az erdélyi állam érdekeiből indult ki és bár a magyarországi és erdélyi politika összefüggéseit felismerte, a magyarországiakat nem erdélyinek, hanem egyes esetekben idegennek, külföldinek tekintette.

A 16-17. század a latin és német nyelvű szász kultúra különös virágzásának is időszaka. Az erdélyi szászok sok területen jelentőset alkottak:

- *Iskoláztatás.* 1543-ban Johannes Honterus (1498-1549) a humanista szász kultúra legjelentősebb egyénisége megalapította a „Studium Coronensé”-t. A brassói (Braşov, Kronstadt) gimnázium számára kidolgozott iskolatörvénye mintául szolgált valamennyi erdélyi szász gimnáziumnak. Ebben a korban minden szász faluban és városban működött iskola. A szász iskolarendszer a németországi oktatáshoz illeszkedett. Ez lehetővé tette, hogy a szász ifjak németországi egyetemeken folytassák tanulmányaikat.¹⁷

- *Könyvnyomtatás.* Az első szász nyomdát 1529-ben Nagyszebenben (Sibiu, Hermannstadt) alapították. A hírneves brassói nyomdát 1539-ben Johannes Honterus hívta létre. A negyszebeni és brassói nyomdában latin, görög, német, magyar és román nyelvű könyveket nyomtattak, melyeknek nagy része bekerült az európai kultúra vérkeringésébe.

- *Tudomány.* Az erdélyi szász tudomány elsősorban Johannes Honterus grammatikai, földrajzi és csillagászati munkái következtében az európai tudományos élet élvonalába került.¹⁸

- *A történetírás a szász közösség egyik legjelentősebb önkifejezési formája volt. A történetírói munkák sokasága szinte hihetetlennek tűnik a mai kutató számára. A 16. század legjelentősebb humanista történetírója Christian Schasaeus (1536-1585) volt. Fő műve a Ruinae Pannonicae című eposz. A 17. században jelentős műveket alkottak Georg Kraus (1607-1679), Johann Tröster (?-1670) és Lorenz Töppelt (1641-1670). Műveik szoros rokonságot mutatnak a magyar és a kor európai történetírásával és szemléletükben éppúgy transzilvánusok, mint a kortárs magyar történetírók.¹⁹*

- *A német nyelv fokozatos térhódítása. Ebben a korban a Szász Univerzitás hatóságai és a szász városok egymás közötti levelezésüket mindinkább németül bonyolították le. A szász történetírás kezdett áttérni a latinról a német nyelv használatára. Michael Weiß (1569-1612) brassói bíró feljegyzéseiben a latint és a németet vegyesen használta, Johann Tröster és Georg Kraus pedig németül írták műveiket. Kísérlet történt az erdélyi szász nyelvjárás irodalmi nyelv szintjére emelésére is.²⁰*

Az erdélyi szászok főként gazdasági súlyuk és erős városi polgárságuk révén a humanizmus egyik legfontosabb letéteményesévé váltak Erdélyben. A magyar kultúrához hasonlóan, azzal párhuzamosan a szász kultúra is a nagy európai áramlatokhoz kötődött.

A magyar iparosok, kereskedők elleni védekezés, az idegenekkel szembeni a szász városokba való letelepedési tilalom, a rokoni kapcsolatoknak a magyarországi és birodalmi német városokra való összpontosítása a polgári „nemzettudat” idő előtti jelentkezését hozta magával az erdélyi szászok soraiban. Az erdélyi szászok az 1526 utáni évek polgárháborújában a Habsburg uralkodóház mellé állottak. Az 1535-ig tartó polgárháborúban a Habsburg-párt által elszenvedett vereség rákényszerítette ugyan a szászokat, a Szász Univerzitást az erdélyi valóság elismerésére, de Habsburg szimpátiájuk ettől függetlenül megmaradt. Ez az irracionális magatartás a szász városokat a Német Birodalomhoz fűző gazdasági kapcsolatok terméke volt. Ezek az összeköttetések a 16. században új lendületet adtak a szászok német öntudatra ébredésének.²¹ A 16-17. században a szász „nemzet” (Natio Saxonica) államalkotó rendként illeszkedett az Erdélyi Fejedelemség-

be, és többnyire az erdélyi fejedelmek török orientációját is elfogadta. Ugyanakkor a magyar és székely rendhez hasonlóan a történelemben próbálta a politikai argumentáció és jogforrás lehetőségeit megtalálni. A szász öntudat ideológiai érvanyagát Albert Huet (1537-1607) szász ispán (comes) adta, aki 1591-ben Báthory Zsigmond fejedelem (1581-1597, 1601-1602) előtt a következőket mondotta: „Géza király hívott bennünket, s ezért nem vagyunk többé idegenek, hanem az ország teljes jogú polgárai; nem vagyunk jobbágyok, hanem alattvalók és kedves hívek. Kitűnik ez nemcsak privilégiumainkból, hanem egyéb királyi írásokból is, melyekkel hatalmas ládákat töltöttünk meg, hogy a városházán a magunk becsületére és utódaink emlékezetére megőrizzük őket. ... Azt mondják, csak vendégek vagytok, jövevények és idegenek, nem pedig harcosok, az ország védelmezői. Erre én azt felelem: való, hogy vendégek voltunk, de éppen ezt tekintjük tisztességünknek.”²² A 17. században kialakult egy *szász-germán kontinuitáselmélet* is. Az elmélet Németországból indult ki, legjelentősebb képviselője Philipp Melanchton volt. Eszerint a dákok-géták-gótok-szászok ugyanaz a nép, tehát a szászok Erdély legrégebbi lakói. Az elméletet a barokk képzelet szárnyain lebegő szász történetírók, Matthias Miles (1639-1686), Lorenz Töppelt és Johann Tröster terjesztették. A szász kontinuitáselmélet rövid életűnek bizonyult. Valentin Frank von Frankenstein (1643-1697) szász ispán már a 17. század végén megcáfolta és az Andream elemzése nyomán bizonyította, hogy a szászokat II. Géza király idejében telepítették be.²³ Joseph Karl Eder (1670-1810) pedig 1792-ben a szász letelepedést és önkormányzatot hiteles oklevelekkel és kritikai módszerekkel bizonyította be.²⁴ A szász polgári öntudat a magyar királyok által adományozott privilégiumok és a szász rendnek, „nationak” az erdélyi államhatalomban való részesedése révén előbb a Magyar Királysághoz, majd az Erdélyi Fejedelemséghez kötődött, csak ezeken belül létezhetett.

Az erdélyi románok a 16-17. században még nem jutottak el sem a rendi sem a polgári nemzetté válás küszöbéig. A humanizmus és a reformáció azonban a románok művelődési életét is befolyásolta. A szász és magyar protestantizmus megkísérelte a reformáció elterjesztését az ortodox vallású románok között is. Ennek hatására kísérlet

történt az eddig az egyházi életben használt ószláv helyett az *anyanyelv bevezetésére* és elterjesztésére. Jelentős eredmények mutatkoztak a *könyvnyomtatásban* és az *első erdélyi román nyelvű iskolák* megteremtésében. A lutheri reformációt magukévá tevő szászok a szebeni nyomdát cirill betűkkel szerelték fel és Filip Moldoveanulra (16. sz. első fele) bízták, aki 1544-ben kinyomtatta az első román nyelvű könyvet, a Román katekizmust (Catehizmul românesc). Az 1550-es évek végén Brassó is cirillbetűs nyomdát állított fel, ahol a korszak legjelentősebb román nyomdása, Coresi diakónus (?-1583 k.) működött. Nyomdájában 35 egyházi jellegű könyv készült: 23 ószláv, 3 ószláv és román, 9 pedig román nyelven. Ez utóbbiak a szászok által elfogadott lutheránus és a magyarok által elfogadott kálvinizmus szemléletét közvetítették a románok fele. 1648-ban ugyancsak kálvinista indíttatásra a gyulafehérvári (Alba Iulia, Weißenburg) fejedelmi nyomdában megjelent román fordításban az Újtestamentum.²⁵ Az Erdélyben nyomtatott román szövegek hozzájárultak a román nyelv bevezetéséhez az egyházi életben és a román irodalmi nyelv megalapozásához. A 16-17. században Erdély területén több *román iskola* alakult. A román történetírás szerint 1559-ben Brassó Bolgárszeg (Șchei) románok által lakott külvárosának román iskolájában bevezették a román nyelvű oktatást.²⁶ Az erdélyi kálvinizmus térítő igyekezete következtében működhettek román anyanyelvű iskolák Lugoson (Lugoj) és Karánsebesen (Caransebeș). 1657-ben I. Rákóczi György fejedelem hitvese, Lorántffy Zsuzsanna (1600 k.-1660) a fogarasi (Făgăraș) uradalomban román anyanyelvű iskolát létesített. Történt ez mindannak ellenére, hogy az ószláv liturgikus nyelvhez ragaszkodó erdélyi román papság egy része kifejezetten az anyanyelvű iskolák szervezése ellen tevékenykedett.²⁷

A 16-17. századi Erdély jelentős vonása a reformáció különböző irányzatainak meggyökerezése és ezek, valamint a bizonyos mértékig háttérbe szorított katolicizmus békés egymás mellett élése az európai vallásháborúk korában is. A reformáció lutheri ága a szászok által lakott Királyföldön terjedt el. Johannes Honterus 1542-1543-ban dolgozta ki a szász evangélikus felekezet és egyház alaptételeit, 1553-ban pedig a szász evangélikus papság szuperintendenst választott. Ezzel megalakult a szász evangélikus egyház, amely a későbbiek

során az erdélyi szászok nemzeti egyházává vált, és a szász területi önkormányzattal együtt meghatározó szerepet játszott a szász etnikum fennmaradásában. A magyar etnikum és főképp a nemesi rend soraiban a kálvini reformáció helvét irányzata hódított. Kolozsváron pedig egyházat szerveztek az antitrinitáriusok másként unitáriusok. Sőt egyedül az Ószövetséget elfogadó és az Újszövetséget elvető szombatos ideológia is gyökeret eresztett és a rabbinikus eszmerendszer alapján Európában egyedülálló anyanyelvű irodalmat hozott létre. A 16-17. században a fejedelemség a legradikálisabb reformátorok gyülekezőhelyévé vált. Erdélyben megfordult Fausto Sozzini, Giorgio Blandrata, Johannes Sommer, Christian Francken, Jacobus Paleologus, Matthias Vehe-Glirius.²⁸ Ide települtek a morvaországi anabaptisták és a lengyel unitáriusok. A reformáció csaknem valamennyi irányzatának meggyökeresedése Erdélyben egy sokpólusú társadalomnak a vallási szférában való megtestesülését példázza. Az erdélyi államjog a fejedelmi hatalom által támogatott kálvinizmus hallgatóságos primátusa mellett négy bevett vallás (recepta religio), a református, az evangélikus, a katolikus és az unitárius szabad gyakorlatát szentesítette. Trónralépésekor minden fejedelemnek esküt kellett tennie a négy vallás szabadságára. Ugyanakkor a rendek tagjai személy szerint letették az unióesküt, azaz felesküdtek arra, hogy a három rend kiváltságait és a négy bevett vallás szabad gyakorlatát egyesült erővel védelmezik.²⁹ A nagy tömegben Erdélyben élő románok bizánci rítusú ortodox vallását nem tekintették a többi felekezettel egyenrangúnak. A katolikus Báthory István fejedelem azonban 1574-ben elismertette az országgyűléssel az ortodoxok püspökválasztási jogát.³⁰ Az erdélyi állam a jogrend értelmében - ha időnként a kálvinista államhatalom nyomást is gyakorolt rá - az ortodoxiát megtűrte és nem üldözte. E jogrendszeren és gyakorlaton alapul a hagyományos *erdélyi tolerancia*, amely mindmáig ható érvennyel beépült Erdély etnikumainak tudatába.

Identitás a Habsburg-uralom alatti Erdélyben

A 17. század végén Erdély a Habsburg Birodalom részévé vált, és megkezdődött az egyik magyar emlékiratíró, Apor Péter (1676-1752) által oly találóan Metamorphosis Transylvaniae-nak nevezett idő-

szak.³¹ Bár az 1690-1691-ben I. Lipót császár által kiadott Diploma Leopoldinum meghagyta az ország autonómiáját, azaz a továbbiakban is biztosította a magyar, a székely és a szász rend kiváltságait és a négy bevett vallás szabad gyakorlatát, tényleges politikája Erdélynek a birodalomba való minél teljesebb integrációjára és katolicizálására irányult. E politikában a Habsburg kormányzat az ellenállásra mindig kész rendekkel és protestantizmussal szemben politikai támaszt keresett, és azt az ortodox vallású, államjogilag csak megtürt, nem natioként, hanem csak populusként kezelt román tömegekben vélte megtalálni. Saját érdekében megkísérelte kiemelni a román etnikumot eddig jogfosztottnak tekintett helyzetéből, és ezzel olyan fejlődés kereteit biztosította, amely lehetővé tette a román nemzeti öntudat kialakulását és a románok modern nemzetiséggé való fejlődését. Mathias Bernath vélekedése szerint a román nemzeti öntudat kifejlődése mindenekelőtt e külső impulzusoknak köszönhető.³² Az intézményes keretet a társadalmi, politikai és kulturális felemelkedéshez az erdélyi román ortodox egyháznak a katolikus egyházzal való uniója, a román görög katolikus egyház létrehozása jelentette. 1699-ben I. Lipót császár dekrétumban szabályozta az „Ecclesia Catholica Graeci ritus Unitorum” jogviszonyait. A dekrétum kimondotta: a román görög-katolikus egyház a katolikus egyházzal azonos jogokat élvez; az új egyház papjai nemesi előjogokkal rendelkeznek és mentesülnek a jobbágyi szolgáltatások alól; világi híveit és a közrendűeket hozzáemeli a katolikus rendhez, akik a többi rendhez hasonló jogokat élvezhetnek.; a papok számára hozzáférhetővé teszi a katolikus ösztöndíjakat, megnyitja előttük a főiskolákat és román iskolák alapítását szorgalmazza.³³

Az újonnan alkotott keretekben az erdélyi román nemzeti mozgalom több szakaszban jelentkezett. Első kimagasló képviselője Inochentie Micu-Klein (1692-1768) az unitus román egyház püspöke volt. Megalapozta a román nemzeti mozgalomnak a későbbiekben is oly nagy szerepet játszó érvrendszerét: a románok számbeli többségére, a közterhek viselésében játszott szerepükre hivatkozva követelte a román lakosságnak politikai entitásként való részvételét Erdély kormányzati szervében, a Guberniumban. Megnyilatkozásaiban először jelent meg történeti-politikai érvként és jogforrásként a dákoromán kontinuitás koncepciója, egyike ama történeti mítoszoknak, amely

mindmáig alapvető komponense a románok történeti identitástudatának.³⁴ Az európai, ezen belül a magyarországi és erdélyi humanisták voltak azok az írástudók, akik először figyeltek fel a román nyelv latin elemeire és szerkezetére. Kézenfekvő volt, hogy a korabeli történeti ismeretek birtokában a románokat a Traianus korában Dáciát meghódító rómaiak utódainak tekintsék. Eszerint Erdély legrégebbi lakói nem a magyarok, nem is a szászok, hanem a románok. Micu-Klein a dákoromán kontinuitás elméletét, a románok dák-római származásának tanát Oláh Miklós, Lorenz Töppelt vagy Moldva fejedelme, Dimitrie Cantemir (1673-1723) műveiből vehette át.³⁵ Inochentie Micu korában jöttek létre a románok politikai entitásként való megszületéséhez a döntő tényezők: az unitus egyház mint szervezeti keret, a nemzettudat alapjául szolgáló történeti ideológia és a közhivatalokban való képviselőnek az igénye.³⁶ II. Józsefnek a felvilágosodás szellemében fogant intézkedései, amelyek a rendi keretek széttörésére és egy központosított állam megteremtésére irányultak, újabb lendületet adtak a román nemzeti mozgalomnak. David Prodan román történész megállapítása szerint II. József személyisége, a jozefinizmus felvilágosult eszmerendszere alapvető szerepet játszott a 18. század végi erdélyi román értelmiségiek gondolkodásában.³⁷

A román nemzettudat kialakításának legnagyobb hatású képviselői az Erdélyi Iskola (Școala Ardeleană) néven ismert tudós és írónemzedék tagjai voltak, a nagy erdélyi triász: Samuel Micu-Klein (1745-1806), Gheorghe Șincai (1754-1816) és Petru Maior (1756-1821). Gheorghe Șincai 1780-ban tette közzé a román nyelv latinizálását célzó művét (Elementa linguae Daco-Romanae sive Valahicae) és kiadta az első latin betűs román könyvet (1779).³⁸ Tóth Zoltán magyar történész szerint történetfelfogása „sajátos keveredése a vallási közösségi érzésnek, a történeti alapozású nacionalizmusnak és a mérsékelt bécsi típusú felvilágosodásnak”.³⁹

A román nemzeti mozgalomnak következő mozzanata a Supplex Libellus Valachorum című folyamodványnak az 1791. évi országgyűlés elé terjesztése volt. Az okmány, amely a 18. században az erdélyi románok legjelentősebb politikai irományának tekinthető, Inochentie Micu-Klein érvrendszerét vette alapul és érvei között felsorolva a

dákoromán kontinuitást is, az erdélyi rendek, a natiok rendszerében kívánt helyet teremteni a román etnikumnak. A románok negyedik nemzetként való bevetését, a román papságnak, nemességnek és közrendűeknek a magyar, a székely és a szász natio megfelelő rétegével azonos jogok biztosítását követelte. Az erdélyi románok ekkor még az erdélyi állam rendi szerkezetéhez próbáltak igazodni, követeléseik nem tekinthetők polgári jellegűnek.⁴⁰

Az ezután következő időszak a nemzeti kultúrák és a modern nemzet, nemzetiség irányába mutat. Fejlődésnek indult a színjátszás, irodalmi és tudományos társaságok, könyvtárak, múzeumok, folyóiratok alakultak. Szász vonatkozásban kiemelkedő Samuel Brukenthal (1746-1813), az Erdélyi Gubernium elnökének mecénási tevékenysége. Nagyszebeni múzeuma, képcsarnoka, könyvtára európai szintű volt és máig az egyik legértékesebb gyűjtemény Erdély területén. A kor erdélyi magyar kultúrája több primátussal is jelentkezett: az első magyar irodalmi lexikonnal (Bod Péter: Magyar Athenas 1767), az első Magyar Nyelvmívelő Társasággal (1793) és egy világprimátussal, Bolyai János Appendixével, a nem euklideszi geometriai rendszer kidolgozásával (1832). Az 1848-as forradalmat megelőző reformkor történeti-politikai irányvonala mindinkább az egységes nemzetállam létrehozása fele mutatott. A kor magyar liberális politikusai Magyarországot és Erdélyt „két testvérországnak” tekintették és a két ország unióján, a magyar nyelv használatának kiterjesztésén munkálkodtak. Az unió az 1848-as magyar forradalom egyik nemzeti célkitűzésévé vált és azt az utolsó erdélyi rendi országgyűlés ki is mondta (1848. május 30.) A kor erdélyi román vezetői ezzel szemben kidolgozták a nemzeti önrendelkezés elvét. Simion Bărnuțiu (1808-1864) a kor egyik legjelentősebb román politikusa a magyar nemzetállam felfogással a soknemzetiségű állam követelményét állította szembe és nem fogadta el az uniót. Az egyén önmegvalósításához való természetes jogát összekapcsolta a kor nyelvi nacionalizmusával: a nyelvben gyökerezik egy nép jelleme és nemzetisége.⁴¹ Az erdélyi szászok ebben az időszakban kezdték önmagukat etnikai, majd nemzeti kisebbségnek és a németiség egésze részének tekinteni. A szász rendi nemzet létét többen német hivatalos nyelvű autonómiává szerették volna átalakítani.⁴²

Olyan az ellentéteket összebékítő elképzelés is született, amely Erdélyt négy nemzet, négy területi autonómia föderációjává szeretne volna átalakítani, amelynek tartományi kormányzatában a négy nemzetet egyenlő arányban képviselik és az országgyűlésen három hivatalos nyelven lehet szólni.⁴³ A 19. század eszmevilágában fogant nacionalizmusok e kísérletek ellenére is egymás ellen fordították a korabeli Erdély három nemzeti mozgalmát. Az ellentét 1848-1849-ben polgárháború kirobbanásához vezetett.

Újabb próbálkozás az ellentétek kiküszöbölésére az 1863. évi erdélyi országgyűlésen történt, amelyen 59 román, 56 magyar és 44 szász képviselő vett részt. Az itt előterjesztett kormányjavaslat a román nemzet és két vallása egyenjogúsítását, a magyar, a német és a román nyelv egyenjogú használatát javasolta törvénybe foglalni. Az országgyűlés a törvényjavaslatot meg is szavazta. A képviselők egy része ragaszkodott a történetiséghez és a nemzetiségi kérdést a feudális „natio” és a polgári nemzet közötti kapcsolatteremtés alapján próbálta megoldani.⁴⁴ Erdély történetében benne rejlett tehát egy olyan fejlődés lehetősége, amely a három erdélyi etnikum egyenjogúsításának irányába mutatott. E lehetőség kibontakozását törte derékba az az általános 19-20. századi európai történeti-politikai fejlődés, amely a nemzetállam létrehozása elsődlegességének irányába mozdította a térség történeti-politikai erőit.

Nemzetállamok és nemzeti mítoszok

Az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés létrehozta a politikailag egységesnek tekintett liberális magyar nemzetállamot. Ennek alapján Erdély különállása megszűnt, az Osztrák-Magyar Monarchia, azon belül a francia mintára megszerveződött magyar állam integráns részévé vált. Az 1868. évi uniós törvény (XLIII. tc.) kimondta a polgári és politikai egyenjogúságot, valamint a „nemzetek” szerinti korábbi területi felosztások és előjogok megszüntetését.⁴⁵ A bevett felekezetek jogegyenlőségét megerősítették, önkormányzati rendszerüket megőrizhették, hangsúlyozva, hogy ezek a jogok a román görög-katolikus és görög-keleti egyházakra is érvényesek. A magyar nemzeti liberális politika az 1868. évi nemzetiségi törvényben rögzítette az „egységes

politikai nemzet” koncepcióját. Eszerint az ország „összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozék is, egyenjogú tagja”⁴⁶ A törvény messzemenő jogokat biztosított a nemzetiségek nyelveinek a közigazgatás területén, a bíróságokon, az oktatásban és az egyházi életben. A törvény ama liberális felfogás alapján készült, amely a korabeli francia jogfelfogásra, az egyéni jogok kizárólagosságára épített. A magyarországi nemzetiségek éppen ezt kifogásolták: a törvény nem ismerte el a nemzetiségeket országos nemzetekként, politikai entitásként és jogi szubjektumként, és a kollektív jogok semmilyen formáját nem tartalmazta. 1876-ban a magyar állam a szász területi autonómiát is felszámolta, majd Erdély területét a modern centralizált állam törekvéseinek megfelelően osztotta közigazgatási egységekre, vármegyékre. A Szász Univerzítás tulajdonképpen egy óriási alapítvánnyá alakult át, amely megőrizte vagyonát és illetékességét a szász iskolarendszer területén.⁴⁷ Míg az erdélyi szászok elfogadták a dualizmus államrendszerét, az erdélyi románok sohasem tudtak belenyugodni Erdély különállásának elvesztésébe és szívós harcot folytattak kollektív jogaik elismeréséért. A nemzetiségi mozgalmak feszítő erőként jelentkeztek és hozzájárultak az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásához.

Az 1920-ban megkötött trianoni békeszerződés Erdélyt Romániához csatolta. Az új román állam is a nemzeti elv jegyében született és valamennyi alkotmánya nemzetállamként definiálta. A két világháború között a magyar és a szász kisebbség a románosító intézkedések dacára is meg tudta őrizni etnikai létét, identitását. Az erdélyi magyarság új irányt keresve küzdött nemzeti autonómiájáért és megfogalmazta a két világháború közötti világnézetét, amelyet a magyar irodalomtörténet transzszilvanizmusnak nevez. Ennek alaptétele szerint „Erdély, Ardeal, Siebenbürgen Transilvania vagy bármely nyelven nevezte és nevezi a világ, külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel.” Ezen irányzat legjelentősebb képviselője, Kós Károly (1883-1977) szerint a transzszilvanizmus az eszményített erdélyi tolerancia elvre hivatkozva

azt vallotta, hogy az erdélyi történelem, a földrajzi adottságok és a táj az évszázadok folyamán egy sajátos lelkiséget teremtettek, amelynek jellemvonásai az összeforrás a tájjal, a néppel, valamint az együttélésből következő magyar-román-szász egymásraultaltságnak, kölcsönös megismerésnek és megbecsülésnek szükségessége és mindennek tudatos vállalása. Erdély-absztrakcióként, elvontsága folytán a transzszilvanizmus nem nélkülözte a mitizálás lehetőségét.⁴⁸ Ugyanakkor megerősítette az erdélyi magyar identitástudat regionális vonásait és a szász irodalmi élet képviselőire is hatással volt.

A soknemzetiségű Erdélyre a legnagyobb csapást Ceaușescu kommunista rendszere mérte, amely végletesen abszolutizálta a homogén nemzetállam elvét és a totalitárius diktatúra eszközeivel kísérelte meg annak megvalósítását. Teljesen szétrombolta a három etnikum civil társadalmát, felmorzsolta a magyar iskolarendszert, és havasalföldi, valamint moldvai románok óriási tömegeinek betelepítésével megváltoztatta Erdély etnikai arculatát, majd kidolgozta a maga Endlősungját, a falurombolási tervet. Ennek révén kísérelte meg a nemzeti kisebbségek egyik utolsó mentsvárának, a falvaknak szétzúzását és a három etnikum története máig fennálló építészeti tükörcskének, Erdély architekturális rendszerének lerombolását. Az elviselhetetlen körülmények és a politikai nyomás hatására összetartó erejét veszített szász lakossága tömegesen hagyta el Erdély területét és a Német Szövetségi Köztársaságban telepedett le. Kivándorlásuk elsődleges oka, amint azt a Németországban végzett közvélemény-kutatások bizonyítják, az etnikai identitásuk elvesztésétől való félelem volt.⁴⁹ Az erdélyi németek száma az 1930. évi 543842-ről 1992-re 108933-ra apadt.⁵⁰ 1990-1991-ben körülbelül 150000 szász és sváb hagyta el Romániát. A szász etnikum lélekszáma a teljes felmorzsolódás küszöbére érkezett és nem kelthető többé életre. E sorok szerzője szerint az egykor oly erős identitástudattal rendelkező erdélyi németiség eltűnése a legnagyobb tragédia Erdély történetében. Mindeddig egyetlen történelmi megrázkódtatás sem okozta az Erdélyt alkotó három etnikum egyikének eltűnését.

Az ellentétek a nemzetállameszme és a kisebbségek azon követelése között, hogy államalkotó tényezőként, politikai jogalanyként ismerjék

el őket, máig fennáll. Az 1991-ben elfogadott román alkotmány 1. cikkelyében nemzetállamként határozza meg Romániát: „Románia szuverén, független, egységes és oszthatatlan nemzetállam.” Ezzel a cikkelyével a román államot a nagyszámú nemzeti kisebbség léte ellenére a román etnikum kizárólagos reprezentánsává, megtestesülésévé teszi. Ezzel szemben a romániai magyarság legitim szervezete, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség 1992. évi nyilatkozatában a következőképp határozta meg a Romániában élő magyarságot: „A romániai magyarság politikai alanyként államalkotó tényező, s mint ilyen a román nemzet egyenjogú társa.” Ugyanakkor a jelenlegi határok és Románia területi integritásának tiszteletben tartásával belső önrendelkezést követel.⁵¹ Románia magyar lakossága lényegében ugyanazokra a jogokra tart igényt, mint a román nemzetiség az Osztrák-Magyar Monarchiában.

Erdély - miként az eddigiekből kitűnik - a történelem folyamán vitathatatlan értékeket halmozott fel. Mindennek természetes következménye, hogy az Erdélyi Fejedelemség, annak területe a magyar nemzeti és állami létért, a magyar kultúra megmentéséért folytatott küzdelem letéteményeseként jelenik meg a magyar etnikum kollektív identitástudatában. A Németországba költözött szászok még a nyugati fogyasztói társadalomban is őrzik erdélyi identitástudatukat. Ezt bizonyítja, a szász történettudomány, amelynek központja Erdélyből Németországba tevődött át. A román identitástudat pedig Erdélyt a román nép és nemzet bölcsőjének véli.

Az erdélyi történelem és a nemzeti identitástudat összefüggéseiből következik, hogy miként a múltban ma is adva vannak a mítoszteremtés lehetőségei. A modern kor történeti mítoszai mindig nemzeti mítoszok voltak. Ha Andrei Pippidi román történész meghatározásával élünk, „mítoszoknak tekintjük mind a nyilvánvaló hamisításokat, mind a nagy kérdésekre adott kanonikus válaszokat s azokat a hipotéziseket, melyeknek bizonyítására egy valamelyest beszennyező többletérzelmet fecsérünk.”⁵² Nyilvánvalóan a ma élő magyarokban is megvan a hajlam, hogy a múltba révedve mítoszokat teremtsenek, hogy jelképpé merevítsék történelmi személyiségeiket, akik saját sorsukkal példázzák a magyar etnikumot ért tragédiákat. A modern magyar történettudomány azonban

határozottan a demitizálás útjára lépett. A 19. századig fennálló a hunokat és a magyarokat rokonító mítosz, bár nyomaiban még megtalálható a magyar etnikum egyes rétegeinek tudatában, régen eltűnt a történelemtankönyvekből. A román történelemoktatás azonban, az újabban jelentkező demitizálási kísérletek ellenére is, még mindig a mítoszokon alapul. Nemcsak a román ifjúság nevelődött e mítoszokon, hanem tekintettel arra, hogy a romániai kisebbségek évtizedekig nem tanulhatták saját történelmüket, a Romániában élő magyar tanulók is kénytelenek voltak e mitikus történelemfelfogást elsajátítani. A pszichológia törvényeinek megfelelően ez ellen csak egyféleképpen védekezhetek: megtanulták, de nem hitték el.

Andrei Pippidi szerint a románok történeti identitástudatát három mítosz uralja: a románok dáko-román eredetének mítosza, a kontinuitás doktrínája és a románok egységének mítosza.⁵³ Ehhez a magunk részéről hozzátehetjük a román nemzetállam mítoszáét. E mítoszok tartalma a politikai igényektől, a hangsúlyoktól függően változott. Súlyosan aberrált formáit Antonescu és Ceaușescu diktatúrája idején érte el, amikor e mítoszok valamely formában dogmákká merevedtek. A dáko-román eredet mítosza az ókorban Románia területén élt dákoktól és az azokat meghódító rómaiaktól származtatja a román etnikumot. Ez az eredettől függően változott, hogy a dákok vagy a római elem jelentőségét hangsúlyozták. Változott e felfogásban a román nép kialakulásának területe is. Míg egyes történészek kizárólag Erdélyt, az egykori Dácia provinciát tekintették a román etnogenézis bölcsőjének, e terület Ceaușescu uralma idején kifejezetten politikai indíttatásra a jelenleg románok által lakott terület egészére bővült. A kontinuitás mítosza szerint a dákok és a rómaiak összeolvadásából avagy a dákok romanizálása folytán keletkezett román nép folyamatosan a ma általa lakott területen élt, tehát egyedül őslakos Romániában: A románok egységének mítosza szerint a román történelem alapvető tendenciája mindig is az egység, az egységes nemzetállam megteremtése volt. E mitikus román történelemfelfogás egy adott korban jelentkező eszmét és törekvést, esetünkben a nemzeteszmét visszavetíti olyan korokba, amikor az nem létezett. Ennek legnyilvánvalóbb példája Mihai Viteazul havasalföldi vajda szerepének értelme-

zése, aki a 16-17. század fordulóján rövid időre elfoglalta Erdély és Moldva területét. A mitikus román történetírásban a vajda a román egységtörekvések első megvalósítója volt. E felfogás szerint a román történelemben megnyilvánuló erők eredője egyetlen irányba, az egységes nemzetállam irányába mutat, miközben a román nép mindvégig idegen elnyomók ellen harcolt; a román történelem végcélja tehát a független és egységes román nemzetállam megteremtése.

Erdély ma az I. és II. világháború után megkötött békeszerződések értelmében Románia része. Területén a lakosság nemzetiségi megoszlása a következőképpen alakult:⁵⁴

	1910	1930	1966	1977	1992
összesen	5258452	5548363	6719555	7500229	7709994
	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %
román	2829487	3207880	4559432	5320526	5617234
	53,8 %	57,8 %	67,9 %	71,0 %	73,55 %
magyar	1662669	1353276	1597438	1651307	1598938
	31,6 %	24,4 %	23,8 %	22,0 %	20,73 %
német	564679	543852	371881	323477	108933
	10,8 %	9,8 %	5,5 %	4,3 %	1,41 %
egyéb	201569	443355	190804	204914	330893
	3,8 %	8,0 %	2,7 %	2,7 %	4,29 %

Erdély népei identitástudatának alakulása, mítoszok teremtése, továbbélése vagy kiküszöbölése Románia és egész Közép-kelet Európa fejlődésének függvénye. Egy demokratikus, Európába integrálódó Románia, vagy Erdély regionalizációs különfejlődése befolyásolni fogja Erdély népei identitástudatának alakulását. A demokratikus rend, a kisebbségek egyéni és kollektív jogainak biztosítása lehetővé teszi a specifikus erdélyi értékek, hagyományok megőrzését, a történelem hivatalos minőségének megszűnését, tudomány mivoltának és öntörvényeinek helyreállítását, Erdély népei egymáshoz való viszonyának kiegyensúlyozottságát. Mivel azonban a politikai fejlődésből nem zárhatjuk ki az ezzel ellentétes tendenciákat, például a román etnoteritoriális állam létrehozására irányuló törekvések érvényesülését sem, a történelmi mítoszoknak a politikai kultúrából való eltűnése Romániában nem prognosztizálható.

Jegyzetek

1. Erdély története I. Főszerkesztő Köpeczi Béla. Szerkesztette Makkai László, Mócsi András. Bp. 1986. (a továbbiakban ET I.) 323-334, 341-347.
2. i. m. 291-295, 362.
3. i. m. 295-301, 334-341; Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens. I. Redigiert von Carl Göllner. Bukarest 1979. (a továbbiakban GDR) 38-41, 53-56, 86-88.
4. ET I. 340-341.
5. i. m. 344-347.
6. i. m. 347-348.
7. i. m. 355.
8. i. m. 513., Magyarország története 1526-1686. 3/1. Főszerkesztő Pach Zsigmond Pál. Szerkesztette R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987. 498-499.
9. i. m. 27.
10. ET I. 472-473, 519; Erdély története II. Főszerkesztő Köpeczi Béla. Szerkesztette Makkai László, Szász Zoltán. Bp. 1986. (a továbbiakban ET II.) 765-767, 774-779.
11. ET I. 473; ET II. 777-778.
12. ET I. 519.
13. Kulcsár Péter: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Bp. 1973. 28.
14. Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp. 1948. 126-151.
15. Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában, Különnyomat a Századok 1973. évi 4. számából. Bp. 1973. 1-2.
16. ET I. 364.
17. GDR 146-149.
18. i. m. 140-146; Gernot Nussbächer: Johannes Honterus. Sein Leben und Werk im Bild. Bukarest 1974. 17-87.
19. Bartoniek Emma: Fejezetek a 16-17. századi magyarországi történetírás történetéből. Bp. 1975. 149-219; Adolf Armbruster: Vorarbeiten zu einer Geschichte der siebenbürgisch-sächsischen Historiographie. Südostdeutsches Archiv, XIX/XX, München 1976/1977, 25-52; GDR 143-144, 329-330.
20. Friedrich Müller: Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen. Hermannstadt 1864; Hans Wolf: Zur Geschichte der deutschen Schriftsprache in Siebenbürgen mit besonderer Berücksichtigung Schäßburgs. In: Festgabe den Mitgliedern der von 21 bis 25 August in Schäßburg tagenden Vereinen gewidmet von der Stadt Schäßburg, Schäßburg 1891. 19-25; K. K. Klein: Deutsches Schrifttum in Siebenbürgen. Dresden 1930. 103-170; Stephan Sienerth: Geschichte der Siebenbürgisch-deutschen Literatur von den Anfängen bis zum Ausgang des sechzehnten Jahrhunderts. Cluj-Napoca 1984; Stephan Sienerth: Beiträge zur rumäniendeutschen Literaturgeschichte. Cluj-Napoca 1989. 21; ET I. 340-341, 460.
21. ET I: 340-341, 460.

22. Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. Bp. 1975. 46-47; GDR 120-121.
23. Pukánszky Béla. Erdélyi szászok és magyarok. Pécs 1943. 61-70; K. K. Klein: Das „Rätsel der siebenbürgischen Sprachgeschichte.“ Die Goten-Geten-Sachsengleichung. In: K. K. Klein: Transsylvanica. Gesammelte Abhandlungen und Aufsätze zur Sprach- und Siedlungsforschung der Deutschen in Siebenbürgen. München 1963. 90-126; Arató Endre: i. m. 55-63; Nagy Jenő: Az erdélyi szász eredet és nyelvjáráskutatás története. In: Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok. Bukarest 1984. 199-207; Valentin Franck von Franckenstein: Breviculus originum nationum et praecipue Saxonicae in Transylvania. Cibinii 1696.
24. De initiis jurisbusque primaenis Saxonum Transs. Commentatio, quam autographorum potissimum documentorum fide conscripsit J. C. Eder. Viennae 1792.
25. Istoria României II. București 1962. (a továbbiakban IR) 1039; ET I. 497; Demény Lajos, Lidia A. Demény: Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. București 1986. 56-65, 324-331.
26. IR 1038.
27. ET II. 764.
28. GDR 122-138; ET I. 459-482; Dán Róbert: Humanizmus, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon; uő.: Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon. Bp. 1987.
29. Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata 1540-1690. Bp. 1980. 213; Erdélyi országgyűlési emlékek IX. 78-79; Rácz Lajos: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Bp. 1992. 151-161.
30. Et I. 498.
31. Apor Péter: Metamorphosis Transyavaniae. Bukarest 1978.
32. Mathias Bernath: Habsburgii și începuturile formării națiunii române. Cluj 1994. 74.
33. ET II. 888; Mathias Bernath: i. m. 102-103, 108-158.
34. Andrei Pippidi: A múlt mítoszai. Keresztút előtt a jelen. Limes 1992. 5-6. 47. (románul: Miturile trecutului - Răspintia prezentului. 22. III. 8 (109), 28 februarie - 3 martie 1992).
35. ET II. 1016; Adolf Armbruster: Romanitatea românilor. Istoria unei idei. București 1993. 51-66, 193-201, 202-235, 261-265.
36. ET II. 1016.
37. David Prodan: Supplex Libellus Valachorum. București 1967. 135; Mathias Bernath: i. m. 188-189.
38. ET II. 1-81.
39. Tóth Zoltán: Klein Sámuel és az erdélyi román felvilágosodás. Kolozsvár 1947. 22; ET II. 1081.
40. David Prodan: i. m., ET II. 1112-1118.
41. Erdély története III. Főszerkesztő Kőpeczi Béla. Szerkesztette Szász Zoltán. (a továbbiakban ET III.) Bp. 1986. 1317-1318.

42. i. m. 1323-1324., Krista Zach: „Wir wohnten auf dem Königsboden...” Identitätsbildung bei den Siebenbürger Sachsen im historischen Wandel. Minderheiten in Südosteuropa. Hrsg. von Gerhard Seewann. München 1992. 129-130.
43. i. m. 1399.
44. i. m. 1490-1502.
45. i. m. 1624-1625.
46. Corpus Juris Hungarici 1836-1868. 490-495; Kemény G. Gábor: iratok a nemzetiségi kérdéa történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I. Bp. 1952. 162-167; Ernst Wagner: Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975. Köln-Wien 1976. 226.
47. Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848-1918. Red. von Carl Göllner. Köln-Wien 1988. 161-169.
48. Marosi Ildikó: A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája 1924-1944. Bukarest 1979. 19-20; Zsolt K. Lengyel: Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transilvanismus 1918-1928. München 1993. 14-25.
49. Joachim Stark: Das Problem territorialer Bindung am Beispiel deutscher Aussiedler aus Rumänien, Krista Zach: „Wir wohnten auf dem Königsboden ...”. Identitätsbildung bei den Siebenbürger Sachsen im historischen Wandel. Minderheiten in Südosteuropa. München 1992. 99-113, 115-137.
50. Varga Árpád: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Bp. 141-142, 209.
51. Az RMDSZ nyilatkozata a nemzetiségi kérdésról. Kolozsvár 1992. október 25. Schlett István: Kisebbségnezőben. Bp. 1993. 191.
52. Andrei Pippidi: i. m. 46.
53. i. m. 45-50.
54. Varga Árpád: i. m. 141-142, 209. Az 1910-es év esetében az anyanyelv szerinti megoszlást, az 1992. év esetében az előzetes népszámlálási adatközlést vettük figyelembe.

